

УДК 801.73

ФІТЬО ВІКТОР,

викладач Коломийського педагогічного коледжу

РОЗУМІННЯ І ВЛАДА ДИСКУРСУ

У статті проведено герменевтичний аналіз поняття дискурсу. Констатується, що кожен окремий дискурс через власні правила формує свою дискурсивну дійсність, розуміння якої можливе тільки в системі цього дискурсу. Експліковано та проаналізовано форми та механізми впливу дискурсивних практик, до яких залучений інтерпретатор, на його розуміння світу.

Ключові слова: дискурс; дискурсивна практика; розуміння; дійсність.

Постановка проблеми і стан її дослідження. Поняття дискурсу у філософському словнику з'явилося у середині минулого століття. Можемо виокремити щонайменше три джерела його формування в самостійне філософське поняття й проблему. Перше - це герменевтична філософія та її ключова ідея про радикальний вплив соціальної дійсності на особу в її здійсненні інтерпретації світу. У першу чергу, це стосується праць Мартіна Гайдеггера, Ганса-Георга Гадамера та Поля Рікера. Друге - прагматичні концепції мови та проблем впливу безпосередньої мовної активності на продукування значень, зокрема концепцій Людвіга Вітгенштайна та Джона Остіна. Третім джерелом експлікації проблеми дискурсу є рефлексія страшного й трагічного досвіду Другої світової війни, тоталітарних ідеологій та їхнього впливу на масову свідомість через мову та пропаганду. Цей шлях формування проблеми дискурсу торували філософи-постмодерністи, зокрема Мішель Фуко, Жан Франсуа Лютар, Жак Дерріда.

В українській філософській літературі осмислення дискурсу та його вплив на розуміння та інтерпретації дійсності людиною та спільнотою обмежено розроблене. В основному поняття дискурсу сприймається як поняття лінгвістичне. Саме цьому аспекту дискурсу й присвячена основна маса наукових текстів. Філософський аспект феномену дискурсу висвітлюється в працях таких українських філософів, як Анатолій Карась, Андрій Свяцук, Роман Височанський, Ірина Пухта.

Пропонована стаття є спробою на підставі аналізу дефініцій та інтерпретацій дискурсу в працях указаних учених осмислити механізм формування дискурсивних практик, які, з одного боку, актуалізують фрагменти реальної дійсності, а з іншого - насичують новими інтенціями картину світу учасника дискурсу.

Метою статті є філософський, зокрема, герменевтичний аналіз поняття дискурсу та його впливу на те, як розуміє оточуючий світ конкретна людина та культурна спільнота.

Виклад основного матеріалу. Поняття "дискурс" має безліч дефініцій та інтерпретацій. Так, український лінгвіст Григорій Почепцов вважає дискурс визначником семіотичних характеристик мовлення, які допомагають формувати тексти. Однорідність певного дискурсу та його відмінність від інших визначається особливостями семіотичного (знакового) позначення комунікативної ситуації. Особливість дискурсу формується трьома чинниками, а саме: особливостями мовлення в контексті цього дискурсу, особливостями знакового відображення реальної ситуації та особливостями

комунікативної ситуації. Відповідно до цих критеріїв Г. Почепцов виділяє такі дискурсивні формації - теледискурс, театральний, політичний, кінодискурс, релігійний тощо [2, с. 75-76]. Залежно від того, під впливом якого дискурсу ми знаходимось, так і розуміємо дійсність. Наприклад, телевізійний дискурс таку знакову ситуацію як "армія" відінтерпретовує через показ чистого охайного солдата в чистій формі з автоматом у руках або ж на бойовому танку, але зовсім не через показ солдата в подертому камуфляжі та з недопалком у руці [Там само, с. 77].

Голландський філософ Тео ван Дейк розглядає дискурс як комплексну комунікативну подію, яка відбувається між мовцями. До комплексу цієї події входять мова, якою бесіда проводиться, ситуація та контекст, а також певні екстралінгвістичні компоненти, як-от: знання про світ, установки та цілі мовців. Розуміння текстів дискурсу, на думку голландського вченого, відбувається на основі ситуативних моделей, з якими до кожного акту комунікації підходить мовець. До таких ситуативних моделей входять особисті знання носія мови, попередній індивідуальний досвід, установки, наміри та емоції. Ми розуміємо текст тоді, коли розуміємо ситуацію, про яку йдеться. У такому разі "моделі ситуації" є основою для розуміння [1, с. 8]. Крім цього, дискурс може бути потрактований як жанр загальної сфери комунікації, наприклад, науковий дискурс, релігійний дискурс тощо. У найзагальнішому значенні дискурс означає комунікативну специфіку певної історичної спільноти. У такому сенсі дискурс прирівнюється до поняття культурної традиції.

Поль Рікер дав визначення дискурсу через формулу "хтось колись комусь щось сказав" [3, с. 35]. Дискурс для французького філософа - не стільки обмін між мовцями вже готовими фразами, скільки постійний та безперервний процес породження нових значень в актах міжособистісного спілкування. Схожу думку висловлює Норман Фейрклоу в книзі "Дискурс і суспільні зміни". Філософ зазначає, що, з одного боку, дискурс може бути лише віддзеркаленням специфіки соціальних інститутів та ними обмежуватись, але з іншого, він сам бере участь у їх конституюванні. Дискурс укладає та формує всі ті сегменти суспільної структури, що можуть пізніше обмежувати сам дискурс, їхні власні норми та умовності, а також специфіку відносин. Отже дискурс - це практика не стільки опису та репрезентації дійсності, скільки її конституювання в значенні [7, с. 64]. І. П. Рікер, і Н. Фейрклоу говорять про дискурс як про практику, що систематично формує об'єкти, про які говорить.

Мішель Фуко, який вважається найбільшим авторитетом у названій галузі, визначає дискурс як систему висловлювань, що належать до єдиної системи формацій. Дискурсом є не простий набір висловлювань, що стосуються окремого об'єкта чи окремої теми в плані його описування. Це є система висловлювань, котрі складаються за єдиною системою правил формулювання. Дискурс - "це правило, що приписує, між чим саме слід встановити зв'язки в мовній практиці для того, щоб вона вказувала на той чи інший об'єкт" [5, с. 118]. Відштовхуючись від наведеної цитати з "Археології знання", спробуємо розгорнути аналіз фукіанської концепції дискурсу, а також виявити ті моменти, що є важливими для поставленої теми. З. Сокулер зазначає, що головною метою для М. Фуко "було остаточно розвінчати уявлення класичного раціоналізму про прозорість свідомості для самого себе, а світу для людської свідомості. Ані свідомість, ані світ у своїй соціокультурності не прозорі, вони приховані в історичних дискурсивних практиках" [4]. Прихованість свідомості та світу в глибині дискурсивної практики означає, що дискурсом є не тексти чи висловлювання, що стосуються певного об'єкта чи ситуації, а навпаки. Конституювання певного дискурсу продукує об'єкти та ситуації цього дискурсу. Дискурс є не мовою опису об'єктів певного роду, а механізмом формування об'єктів та обставин, а також відношень між ними. Прихованість також означає, що свідомість у своєму формуванні світу в дискурсивних практиках використовує тексти дискурсу несвідомо та нерелективно. Сам дискурс наштовхує на використання своїх понять та своїх правил встановлення відношень між об'єктами. Дискурс виступає анонімною системою, що обмежує мислення та змушує його рухатися у власному предметному полі. Отже, дискурсом є сукупність анонімних історичних правил, завжди визначених та конкретних у часі та просторі, що встановили в певну епоху та для певного соціального, економічного, географічного чи лінгвістичного простору умови формування та виконання висловлювань.

У своєму погляді на соціокультурність та можливість її розуміння М. Фуко пропонує відмовитись від розгляду історичного та соціокультурного світу як змістовно цілісного та неперервного ряду, а також від усіх понять, які встановлюють наперед задану єдність між певного роду об'єктами, такими як еволюція, дух чи ментальність. На думку французького філософа, такі єдності не є безпосередньою даністю. У статті "Ніцше, генеалогія, історія" він закликає піддати системному демонтажу "традиційні засоби конструювання всеохопної історії та відновлення минулого як спокійного та неперервного розвитку", указуючи, що історія є ефективною лише настільки, наскільки вона привносить ідею розриву в саме людське існування [6]. На думку філософа, соціокультурна дійсність, що в ній ми перебуваємо, не є змістовною єдністю однозначних загальних інтерпретацій, сумою накопиченого знання, а мережею різного роду дискурсів. Кожен із них постулює власну структуру дійсності та наділяє об'єкти власними значеннями, кожен об'єкт вводить до власної системи зв'язків з іншими об'єктами. Кожна дискурсивна формація має також власні коди та зразки розуміння. Тому те, що називається розумінням дійсності, є рухом думки в системах координат різних дискурсивних практик, своєрідні інтелектуальні стрибки з одного дискурсу в інший [Там само].

Як було зазначено, дискурс є системою висловлювань, поєднаних між собою єдиною системою правил

формування. Отже, дискурсом не є якась сума висловлювань про певний об'єкт, адже саме розуміння об'єкта змінюється впродовж історії. Також він може по-різному тлумачитись у різних предметних полях. Тому механізм утворень висловлювань про певний об'єкт буде відрізнятися. Візьмемо для прикладу таке поняття як божевільність. У середньовічному дискурсі воно трактується як причетність до диявола, *боже - вільний* тощо. У дискурсі сучасної психіатрії воно трактується абсолютно по-іншому, без будь-яких диявольських конотацій. У цьому сенсі говорити про дискурс божевільня як органічну єдність немає підстав. Адже це не дві інтерпретації одного й того ж, а зовсім різні об'єкти [5, с. 50-53]. Тому дискурс характеризується не існуванням у ньому центральних об'єктів чи тем, що описуються та обговорюються, а механізмами та правилами утворення своїх об'єктів. Справа в тому, що функціонування дискурсу лежить не в описі та оперуванні вже готовими об'єктами, а в їх продукуванні. Оточуючий нас світ є сумою розсіяних подій, позбавлених між собою необхідного логічного зв'язку, та лише горизонтом для встановлення певних смислових єдностей та констант. Саме встановлення такого зв'язку відбувається через дискурсивні практики. Кожна дискурсивна формація володіє своїми правилами та настановами. Кожен дискурс через власні правила формує власну дискурсивну дійсність, розуміти яку поза дискурсом та дискурсивними практиками неможливо.

Отже, дискурс - це не просто тексти та висловлювання, це система текстів, пов'язаних із тією соціальною практикою, до котрої ці тексти належать та яка визначає механізми продукування об'єктів, встановлення зв'язків між ними, способи розуміння та опису певних тем та постановки проблем, а також типи зв'язків з іншими темами. Це нормативна практика, яка містить у собі визначену систему правил. Тексти, слова та зразки розуміння набувають визначеного значення лише в контексті дискурсивної формації через дискурсивні практики.

Важливо зазначити, що самі правила дискурсу конститууються не в ментальності чи свідомості особи, а в самому дискурсі. Для М. Фуко дискурс є анонімною системою норм розуміння та практики, яка змушує їх застосовувати всіх, хто рухається в межах цього дискурсивного поля. Власне, норми певного дискурсу містяться в його архіві. Архів є центральною фігурою дискурсу, саме він є принципом відмінності однієї дискурсивної формації від іншої. Це є центральні тексти дискурсу, відштовхуючись від яких розгортається вся подальша конструкція дискурсу.

Висновки

Говорячи про дискурсивні механізми розуміння, зазначимо, що те, як ми розуміємо соціальну дійсність, події, а також співрозмовника в конкретній комунікативній ситуації, цілком залежить від того дискурсу, у якому відбувається розуміння, тобто в якому ми перебуваємо. Вище ми вже зазначали, що дискурсивні норми та правила недоступні для свідомості та рефлексивного осмислення, тобто ми несвідомо користуємось поняттями та обґрунтуваннями дискурсивної формації, у якій перебуваємо. Дискурс по відношенню до конкретної особи є даністю. Рух його дискурсивних практик уже мав місце перед народженням особи та після її смерті. Життя людини є включенням у дійсність уже існуючих дискурсивних практик через школу, соціальну комунікацію, засоби масової комунікації та безліч соціальних

практик, у яких ми змушені брати участь. Отже, людина завжди розуміє дійсність тільки в рамках тих інтерпретативних схем, котрі постулюються в дискурсі.

Розуміння здійснюється через дискурсивні практики. Ключовою тезою для розуміння дискурсивних практик є нероздільна єдність мови з її використанням у конкретній комунікативній ситуації. Слова, а отже, і позначувані ними об'єкти, набувають значення лише в контексті певної комунікативної (дискурсивної) практики. Виривання слів із контексту конкретної дискурсивної практики призводить до хибного розуміння та спотворення значення. Значення не є незалежно від мови існуючий реальний чи ідеальний об'єкт, а зв'язок мовного вираження, виговорювання із контекстом комунікації. Саме дискурсивна практика як виговорювання певних слів є джерелом їх адекватного розуміння. Утім, кожна дискурсивна подія відбувається в межах визначеної дискурсивної формації, вона виступає контекстом конкретної мовної та герменевтичної практики. За словами М. Фуко, кожне висловлювання та поняття імпліцитно містить у собі ряд конотацій, котрі при говорінні так само вводяться в контекст дискурсивної ситуації. Уживання певного поняття відсилає нас до своїх конотацій, котрі, у свою чергу, до центральних текстів цього дискурсу. Розуміння цього чи іншого поняття чи події уможливується через існування конотацій, ряд яких встановлюється винятково в межах дискурсу.

Фитьо Виктор,

преподаватель Коломыйского педагогического колледжа

ПОНИМАНИЕ И ВЛАСТЬ ДИСКУРСА

В статье проведен герменевтический анализ понятия дискурса. Констатируется, что каждый отдельный дискурс через собственные правила формирует свою дискурсивную действительность, понимание которой возможно только в системе данного дискурса. Эксплицированы и проанализированы формы и механизмы влияния дискурсивных практик, в которые вовлечен интерпретатор, на его понимание мира.

Ключевые слова: дискурс; дискурсивная практика; понимание; действительность.

Fityo Victor,

Lecturer of Kolomyia Teacher-Training College

UNDERSTANDING AND POWER OF DISCOURSE

The author makes a hermeneutic analysis of the concept of discourse. It is stated that each individual discourse shapes its discursive reality by its own rules, which can be understood only within the given discourse system.

The paper explains and reviews the forms and mechanisms of impacts of discursive practices involving the interpreter on his understanding of the world. The author assumes that discourse in relation to a specific person is given. A human life is incorporation of discursive practices already in existence into reality through school, social communication, means of mass communication and numerous social practices to which a person has to be a part. Thus, a person always understands reality only within those interpretative schemes which are postulated in discourse.

The key thesis for understanding discursive practices is an indivisible unity of language with its use in a specific communicative situation. Words and hence the objects they denote take a meaning only in the context of a certain communicative (discursive) practice. Taking words out of the context of a specific discursive practice results in misunderstanding and distortion of the meaning. The meaning is connection of language expression, pronouncement with a communication context rather than a real or ideal object which exists apart from language. It is a discursive practice as pronouncement of certain words, which is a source of their adequate understanding. Each discursive event occurs however within a defined discursive formation, it serves as a context of a specific language or hermeneutic practice. According to Foucault, each statement or concept implicitly comprises a number of connotations which during talking are likewise introduced into the context of a discursive situation. The use of a certain concept refers us to its connotations which in their turn refer us to the central texts of the given discourse. It becomes possible to understand either concept or event owing to the available connotations some of which are determined only within discourse.

Key words: discourse; discursive practice; understanding; reality.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейк ван Т. А. Язык, познание, коммуникация / Т. А. ван Дейк. - М. : Прогресс, 1989. - 310 с.
2. Почепцов Г. Теория коммуникации / Г. Почепцов. - К. : ВЦ Київський університет, 1999. - 308 с.
3. Рікер П. Інтелектуальна біографія / П. Рікер. - К. : Дух і літера, 2002. - 114 с.
4. Сокулер З. А. Методология гуманитарного познания и концепция "власти-знания" Мишеля Фуко [Електронний ресурс] / З. А. Сокулер // Філософія науки. - 1998. - Вып. 4. - С. 174-182. - Режим доступу : <http://iph.ras.ru/page52581917.htm>.
5. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. - К. : Основи, 2003. - 326 с.
6. Фуко М. Ницше, генеалогия, история [Електронний ресурс] / М. Фуко // Ступени. - 2000. - № 1 (11). - Режим доступу : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000552/>.
7. Fairclough N. Discourse and Social Change / N. Fairclough. - London : W. p., 1993. - P. 259.
8. Karlberg M. The power of discourse and discource of power: puruing peace throught discourse intervention [Електронний ресурс] / М. Karlberg // International Journal of Peace Studies. - 2005. - Vol. 10, № 1, Spring/Summer. - Режим доступу : http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol10_1/Karlberg_101JPS.pdf.

REFERENCES

1. Van Dijk T.A. (1989), *Language, Cognition, Communication* [translated], Progress, Moscow, 310 p. (rus).
2. Pocheptsov H. (1999), *Theory of communication*, Kyiv University Press, Kyiv, 308 p. (ukr).
3. Ricoeur P. (2002), *Intellectual Biography* [translated], Dukh i litera, Kyiv, 114 p. (ukr).
4. Sokuler Z. A. (1998), *Methodology of human cognition and the concept of «power-knowledge» of Michel Foucault*, *Philosophy of science*, Vol. 4, Moscow, p. 174-182, available at: <http://iph.ras.ru/page52581917.htm> (rus).
5. Foucault M. (2003), *Archaeology of knowledge* [translated], Osnovy Publ., Kyiv, 326 p. (ukr).
6. Foucault M. (2000), *Nietzsche, Genealogy, History*, *Stupeni [Steps]*, Moscow, № 1 (11), available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000552/> (rus).
7. Fairclough N. (1993), *Discourse and Social Change*, W.p., London, p. 259 (eng).
8. Karlberg M. (2005), *The power of discourse and discourse of power: puruing peace throught discourse intervention*, *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, № 1, Spring/Summer, available at: http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol10_1/Karlberg_1011JPS.pdf (eng).

© Фітьо Віктор

Надійшла до редакції 26.11.2015

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:
МАЛЯРЧУК О. М. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ
В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
(1964-1991) : [МОНОГРАФІЯ] / О. М. МАЛЯРЧУК. -
ІВАНО-ФРАНКІВСЬК : СИМФОНІЯ ФОРТЕ, 2015. - 548 с.**

Монографія кандидата історичних наук, доцента кафедри соціальних комунікацій та права Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу О. Малярчука висвітлює актуальну і малодосліджену проблему у вітчизняній історіографії - насадження радянської соціалістичної економіки і проблеми подолання її пагубних впливів та наслідків у сучасних умовах державотворення. Суспільно-політичний розвиток західних земель України майже половину століття визначався комуністичною партією і радянським урядом. Для двох поколінь мешканців Західної України Жовтневий переворот і пов'язані з ним "соціалістичні перетворення" внесли докорінні зміни в напрацьовані століттями життєві традиції. Упродовж декількох століть на західних землях України сформувалися певні особливості історичного розвитку. Радянська влада докорінно змінила сформований віками традиційний устрій в політичній, економічній, культурній сферах.

На початок 1950-х років на західноукраїнських землях завершено суцільну колективізацію сільського господарства та розпочато індустріалізацію. Особливу увагу радянської влади викликали родовища нафти і газу, ліси, поклади калійних солей, сірки, озокериту, вугілля. Прикарпаття - один із найстаріших нафтогазовидобувних регіонів Європи, колись нафтогазової промисловості України. Основним нафтогазоносним районом України у 1950-1960 рр. був Західний, або Прикарпатський, який охоплював територію Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької і Закарпатської областей.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють історичний період 1964-1991 рр., що отримав назви "застій" і "перебудова". Нижня межа дослідження пов'язана з приходом у жовтні 1964 р. до влади в СРСР Л. Брежнєва. Верхня межа - проголошення незалежності України.

У ході дослідження автор сформулював та виокре-

мив низку наукових проблем і тем, що потребують вивчення. Це передусім участь мешканців західного регіону України в освоєнні нафтогазових родовищ Тюмені, Півночі Російської Федерації, південних та східних областей УРСР; створення промисловості і діяльність проектно-конструкторських установ в деяких областях західного регіону України; діяльність військових лісгоспів та участь будівельних батальйонів збройних сил країни в розбудові економічного потенціалу; з'ясування основних етапів становлення та діяльності громадсько-політичних об'єднань і партій, ідейних засад, форм, методів та напрямів діяльності тощо. З проголошенням незалежності України розпочався процес переосмислення історичного минулого, її регіонів на засадах новітніх методологічних надбань. Сьогодні низка проблем залишається практично недослідженою, а деякі ще не були порушені: структурні зміни у господарському комплексі, нові форми організації праці; урбанізаційний перехід; розширення побутової та соціально-культурної сфери села. Праці, присвячені регіональній економічній політиці, розглядають дану проблематику без зв'язку з загальнокультурним поступом.

У першому розділі О. Малярчук розкрив багатогранну джерельну базу дослідження, стан наукової розробки досліджуваної проблеми в радянській, зарубіжній і українській історіографії, проаналізував методологічні підходи до висвітлення соціально-економічних процесів. Зважаючи на доволі значну кількість наукових робіт, автор виділив і проаналізував три основні групи наукових праць і сім - історичних джерел. Серед основних видів джерел, залучених до висвітлення теми дослідження, переважають архівні матеріали. Основою джерельної бази стали неопубліковані документи і матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву